

УДК 343.983:343.41

Н.В. Бабич, начальник сектору Науково-дослідного експертно-криміналістичного центру при УМВС України в Чернігівській області

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА

Запропоновано узагальнити та проаналізувати наявні наукові розробки щодо проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, визначено подальші напрями наукових досліджень цієї проблематики.

Ключові слова: спеціальні знання, розслідування, злочини проти безпеки виробництва, техніка безпеки, охорона праці.

Предложено обобщить и проанализировать существующие научные разработки проблем использования специальных знаний при расследовании преступлений против безопасности производства, определены дальнейшие направления научных исследований этой проблематики.

The paper presents tentative results of the analysis of the present scientific works dedicated to the application of expertise for investigation of the industrial safety violations. It sets the priorities for the future studies in this field.

Проблемам використання спеціальних знань під час розслідування злочинів справедливо приділяють велику увагу в наукових дослідженнях, публікаціях, юридичній літературі, адже часто-густо від правильного і своєчасного використання спеціальних знань залежить успіх розслідування кримінальних правопорушень і насамперед тих, які вирізняються специфікою способу їх учинення, слідової картини, потребою у використанні знань технічного характеру тощо. До таких злочинів належать і злочини проти безпеки виробництва, розслідування яких на практиці пов'язане з певними труднощами, оскільки, крім криміналістичних, кримінально-процесуальних та кримінально-правових знань, зазвичай виникає потреба у використанні широкого кола технічних знань, а також знань з різних галузей права, які слідчі практично не використовують під час розслідування інших видів злочинів.

Попри наявність низки дискусійних питань щодо визначення поняття «спеціальні знання», їх класифікації та мети використання до спеціальних знань відносять наукові, технічні, професійні знання та знання, отримані під час навчання, навички, набуті в процесі роботи у певних галузях практичної діяльності, які використовують разом із науково-технічними засобами під час пошуку, виявлення, вилучення і дослідження слідів злочину для одержання доказової та орієнтуючої інформації.

Метою використання спеціальних знань є отримання за їх допомогою доказів, іншої інформації, що має значення для розслідування злочинів, допомога у збиранні (виявленні, фіксації, вилученні, забезпеченні збереження), дослідженні слідової інформації. Із застосуванням спеціальних знань будують версії, планують розслідування, перевіряють докази, обирають тактику проведення слідчих (розшукових) дій [1, с. 140; 2].

Використання спеціальних знань доволі повно досліджено стосовно злочинів, учинених із застосуванням комп'ютерних технологій, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків, фальшивомонетництвом, розкраданням вантажів на залізничному транспорті, у сфері інтелектуальної власності, вчинених у чорнобильській зоні відчуження, а також навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок, або самогубств, хуліганства, економічних злочинів тощо. Увагу вчених привертають дослідження, традиційно витребувані практикою. Не є винятком і дослідження проблеми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, хоча, як свідчать результати вивчення наукової літератури, ця проблематика залишається малодослідженою. У сучасних працях вітчизняних і зарубіжних науковців розглянуто лише окремі питання цього напрямку. При цьому ґрунтовних наукових розробок, присвячених комплексному дослідженню та розв'язанню проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, до цього часу не проводили.

Будь-яка наукова проблематика, яку досліджують, потребує вивчення її генезису, оскільки важливою складовою проблематики завжди є оцінка її сучасного стану та перспектив розвитку.

У зв'язку з відсутністю ґрунтовних комплексних наукових досліджень із зазначеної проблематики було проведено пошук і систематизацію наявних наукових розробок за критерієм згадування та дослідження окремих питань використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва (або відповідно до їх назви у кримінальному законодавстві різних країн) у працях за суміжною тематикою переважно з проблем розслідування (методики) таких злочинів.

Становлення та розвиток наукового знання про особливості розслідування злочинів, які посягають на право людини на безпечні умови праці, закономірно пов'язані з виникненням такого права.

Як зазначають дослідники історії розвитку охорони праці в Україні, підхід до вирішення проблем охорони праці у різних країнах і у різні часи був неоднаковим і змінювався залежно від багатьох обставин. Те, що нині практично в усіх промислово розвинених країнах сприймається майже як аксіома, наприклад, відповідальність роботодавця за безпеку та здоров'я працівника під час роботи, ще 100—150 років тому таким не вважалося, а більш поширеною була думка про те, що працівник, розпочинаючи роботу, неминуче бере на себе ризик травми або захворювання.

Про охорону праці у сучасному розумінні можна говорити лише починаючи з часів проголошення рівності людей в епоху буржуазних революцій і розвитку капіталістичних відносин у виробництві, хоча деякі її елементи трапляються вже в античні часи, коли Аристотель вивчав умови праці, а Гіппократ звернув увагу на шкідливий вплив пилу, який утворюється при видобуванні руди, на організм рудокопів. Капіталістична система виробництва призвела до появи машинної індустрії, яка стала джерелом травматизму. У період 1850—1900 років більшість європейських

країн та США швидко прямували до повної індустріалізації. Саме цей період, коли працівник працював у важких, а часто-густо небезпечних умовах, заклав підґрунтя для охорони праці [3]. З цього часу спостерігається поступове запровадження та становлення відповідальності роботодавців за забезпечення безпечних умов праці.

Вперше про використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва згадується у праці Г. Гросса «Керівництво для судових слідчих, чинів жандармерії і поліції» (1893 р.). У главі XX йдеться про нещасні випадки на залізницях, заводах тощо і зазначається, що у разі настання нещасного випадку судовий слідчий негайно прибуває на місце події, хоча при цьому не завжди присутні обізнані особи, оскільки судовий слідчий не має часу на їх виклик, що, зрозуміло, знижує ефективність проведення слідчих дій. Водночас наголошується на важливості збирання доказів та подальшому їх дослідженні обізнаними особами [4].

Слушною є думка С.Ю. Косарева про те, що перші роки радянської влади не найкращим чином вплинули на розвиток юридичної науки: відомі вчені криміналісти (В.І. Лебедев, Б.Л. Бразоль) виїхали з країни і становлення радянської криміналістики було пов'язано зі становленням післяреволюційної судової системи та правоохоронних органів, які фактично створювалися заново [5, с. 111].

Наукові праці того часу здебільшого стосувалися загальних питань розслідування злочинів і публікувалися переважно у періодичних виданнях. Окремих праць, присвячених досліджуваній тематиці, не виявлено. У 1930—1940 роках збільшилася кількість праць, присвячених розслідуванню окремих видів злочинів, найбільш поширених і складних для розслідування. На державному рівні оголошено боротьбу зі «шкідниками народного господарства», а у 1937 році видано посібник «Розслідування справ про шкідницькі і диверсійні акти, що вчиняються за допомогою та під виглядом порушень техніки безпеки, а також про інші злочини, пов'язані з порушенням техніки безпеки», в якому наголошено на доцільності залучення допомоги обізнаних осіб до проведення окремих слідчих дій, насамперед огляду місця нещасного випадку на виробництві. У посібнику зазначалося, що підставою для порушення кримінальної справи є сам факт порушення правил техніки безпеки, тому помилковою вважалася відмова у порушенні кримінальної справи із мотивуванням про відсутність шкідливих наслідків [6].

У першому підручнику з криміналістики радянських часів питанням розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки було приділено окрему увагу та визначено пріоритетність проведення окремих слідчих дій, збирання документів і речових доказів з використанням відповідних спеціальних знань [7, с. 17; 8, с. 135—136].

У наступних підручниках і посібниках [9; 10] надано рекомендації щодо розслідування порушень правил техніки безпеки, проте принципово нових положень щодо використання спеціальних знань у них не наводилося.

Водночас у спеціалізованих періодичних виданнях у цей період було опубліковано низку статей, у яких питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів зазначеної категорії розглянуто детальніше. Зокрема, у статті «Методика розслідування справ про нещасні випадки на виробництві» надано рекомендації щодо призначення та проведення технічної та медичної експертизи [11].

У повоєнні роки питання розслідування порушень правил техніки безпеки та використання при цьому спеціальних знань у публікаціях розглядалися систематично [12; 13].

У 1960—1970 роках окремі питання використання спеціальних знань під час розслідування порушень правил охорони праці та техніки безпеки висвітлювалися у наукових працях М.С. Браїніна («Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у сільському господарстві», 1961 р.), К.Ф. Скворцова («Основні питання методики розслідування злочинних порушень правил охорони праці у машинобудуванні», 1962 р.), В.Ф. Зудіна («Запобігання та розслідування злочинів (за матеріалами порушень правил безпеки у вугільних шахтах)», 1963 р.), М.П. Яблокова («Розслідування злочинних порушень правил охорони праці», 1965 р.), М.К. Йосіфова («Розслідування злочинних порушень правил техніки безпеки у вугільних шахтах», 1969 р.), Ю.С. Тихонова («Розслідування та запобігання злочинним порушенням правил під час проведення будівельних робіт», 1970 р.), В.К. Глістіна («Розслідування злочинних порушень правил охорони праці та техніки безпеки», 1971 р.), Є.І. Роспутька («Розслідування та запобігання злочинним порушенням правил техніки безпеки при проведенні підземних робіт у вугільній промисловості», 1971 р.), М.П. Яблокова («Проблеми розслідування та запобігання злочинам у галузі охорони праці та техніки безпеки», 1972 р.), В.О. Широкова («Розслідування та запобігання злочинним порушенням правил техніки безпеки у лісовій промисловості», 1973 р.), П.П. Кобзаренка («Розслідування та запобігання злочинним порушенням правил при проведенні будівельних робіт», 1973 р.).

У наукових працях 1970—1980 роках досліджувану тематику розглядали С.І. Винокуров, В.І. Рохлін, О.В. Ковальов, О.В. Батюк.

У подальшому кількість наукових розробок і практичних рекомендацій (з конкретизацією залежно від галузі господарства та характеру робіт, а також змісту та особливостей використання спеціальних знань), присвячених проблемам розслідування злочинів проти безпеки виробництва, суттєво зростає. Ці розробки стосувалися порушення правил техніки безпеки під час нафтовидобутку, на вибухонебезпечних підприємствах, у вибухонебезпечних цехах та будівництві [14], на залізничному транспорті, у лісозаготівельній промисловості, під час проведення сільськогосподарських робіт, на хлібоприймальних і зернопереробних підприємствах [15], у гірничорудній, металургійній та машинобудівній промисловості [16], у сільськогосподарському виробництві [17].

На окрему увагу заслуговують праці, які хоча прямо і не стосуються досліджуваної тематики, проте містять низку корисних рекомендацій, які можна використовувати під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва. Йдеться про праці з питань розслідування злочинів, пов'язаних з неякісним будівництвом (В.А. Образцов, К.Т. Чернова), неналежним виконанням професійних обов'язків у сфері виробництва (В.А. Образцов) тощо.

Зростання приватного сектору економіки після розпаду СРСР актуалізувало питання безпеки виробництва. Проте попри погіршення стану охорони праці та послаблення державного контролю за додержанням роботодавцями вимог щодо забезпечення безпечних та здорових умов праці і збільшення показників виробничого травматизму, активних наукових пошуків щодо підвищення якості розслідування таких злочинів не спостерігалось, а надто порівняно з іншими видами злочинів (наприклад, злочини проти власності, розкрадання та інші злочини у сфері економіки, екологічні злочини тощо).

Окремі питання використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва розглянуто у працях іноземних науковців О.Ю. Са-

мойлова «Особливості методики розслідування злочинів, вчинених на об'єктах хімічної та нафтопереробної промисловості» (підкреслено значення використання спеціальних знань під час вивчення стану організації оперативного обслуговування об'єктів хімічної та нафтопереробної промисловості, проведення окремих слідчих дій) [18], В.М. Морозова «Методика розслідування злочинів, пов'язаних з аварійними вибухами» (наголошено на важливості застосування експертами і спеціалістами ефективних методів, методик і технічних засобів, проаналізовано норми процесуального законодавства стосовно використання спеціальних знань суб'єктом розслідування, розглянуто основні проблеми та організаційно-правові особливості використання різних форм спеціальних знань, узагальнено практику використання спеціальних знань під час розслідування аварійних вибухів) [19], М.О. Григор'євої «Методика розслідування порушення правил безпеки при проведенні будівельних робіт» (розглянуто особливості використання спеціальних знань під час розслідування таких злочинів) [20], І.Ю. Єрмакова «Методика розслідування злочинних порушень техніки безпеки» (виокремлено особливості використання спеціальних знань під час проведення окремих слідчих дій) [21], І.О. Кучеркова «Розслідування злочинних порушень правил безпеки при проведенні будівельних робіт» (досліджено питання призначення експертиз, взаємодії слідчого та обізнаних осіб) [22] тощо.

Серед досліджень, що безпосередньо стосуються проблем використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, варто виділити дослідження В.В. Трегубова «Використання спеціальних знань при розслідуванні необережних злочинів, пов'язаних із вибухами на об'єктах промисловості, транспорту, сільського та комунального господарства» [23], присвячене питанням підвищення ефективності використання спеціальних знань експерта, особливостям оцінки суб'єктом розслідування експертного висновку щодо аварійного вибуху.

Заслугує на увагу також праця І.В. Веренича «Використання спеціальних знань у процесі розслідування злочинів, учинених у сфері будівництва, експлуатації будівель і споруд» [24], у якій розглянуто питання призначення судових експертиз, а саме судової будівельно-технічної експертизи.

У межах розроблення методики розслідування злочинів, про які йдеться, значну увагу питанням використання спеціальних знань приділила вітчизняна дослідниця О.В. Таран [25; 26; 27; 28]. Автор не лише визначає форми використання спеціальних знань, а й наводить особливості взаємодії слідчого з експертом (спеціалістом) під час проведення слідчих (розшукових) дій, особливості проведення низки експертиз, напрями удосконалення судово-експертного забезпечення розслідування таких злочинів тощо.

Підбиваючи підсумки узагальнення наукової літератури щодо використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва, слід зазначити, що ця тематика постійно становила інтерес науковців і практиків у різні часи, хоча і розглядалася зазвичай епізодично або у межах досліджень за суміжними тематиками.

Увага науковців до дослідження цієї проблематики зумовлена визнанням права людини на безпечні та здорові умови праці, законодавче закріплення та посилення відповідальності роботодавців (власників) за забезпечення цих умов. Процес формування та удосконалення прав і обов'язків найманих працівників та роботодавців щодо безпечної організації та виконання робіт не завершено, натомість, враховую-

чи динамічний і прогресивний поступ науково-технічного прогресу, постійно виникатиме об'єктивна потреба у розробленні нових механізмів реалізації зазначених прав та обов'язків і удосконаленні наявних, а отже, умов і вимог до розслідування злочинів проти безпеки виробництва.

Відтак можна з упевненістю констатувати, що подальший розвиток наукового знання щодо можливостей використання спеціальних знань під час розслідування злочинів проти безпеки виробництва є природнім та необхідним і має враховувати сучасний стан розвитку виробництва та трудових відносин.

Список використаної літератури

1. *Криміналістика: питання і відповіді* : навч. посіб. / [Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмічов Я.В. та ін.]. — К. : Центр навч. літератури, 2011. — 280 с.
2. *Криміналістика* : підручник / [за ред. В.Ю. Шепітька]. — 4-е вид., перероб. і доповн. — Харків : Право, 2008. — 464 с.
3. *Кобилянський О.В.* Основи охорони праці : навч. посіб. / Кобилянський О.В., Лемешев М.С., Березюк О.В. — Вінниця : ВНТУ, 2010. — 188 с.
4. *Гросс Г.* Руководство для судебных следователей как система криминалистики / Г. Гросс. — Перепеч. с изд. 1908 г. — М. : ЛексЭст, 2002. — 1088 с.
5. *Косарев С.Ю.* История и теория криминалистических методов расследования преступлений / С.Ю. Косарев ; под ред. В.И. Рохлина. — СПб. : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр «Пресс», 2008. — 495 с.
6. *Вышинский А.Я.* Расследование дел о вредительских и диверсионных актах, совершаемых при помощи и под видом нарушения правил техники безопасности, а также дел об иных преступлениях, связанных с нарушением правил техники безопасности : пособ. для следователей / А.Я. Вышинский. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1937. — 81 с.
7. *Вышинский А.Я.* Криминалистика : учеб. для ВУЗов. — Кн. II. Методика расследования отдельных видов преступлений / А.Я. Вышинский. — М. : Советское законодательство, 1936. — 127 с.
8. *Вышинский А.Я.* Криминалистика : учеб. для ВУЗов. — Кн. I. Техника и тактика расследования преступлений / А.Я. Вышинский. — М. : Советское законодательство, 1935. — 251 с.
9. *Шавер Б.М.* Криминалистика / Б.М. Шавер, А.И. Винберг. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. — 200 с.
10. *Тарасов-Родионов П.И.* Руководство по расследованию преступлений : пособ. для прокур., следов. и работ. милиции / П.И. Тарасов-Родионов, Б.М. Шавер. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. — 191 с.
11. *Шейнин Г.* Методика расследования дел о несчастных случаях на производстве / Г. Шейнин, Е. Ландгут // Вопросы советской криминалистики : сбор. статей. — 1933. — С. 41—59.
12. *Брайнин М.С.* Расследование преступных нарушений правил техники безопасности / Брайнин М.С., Куранова Э.Д., Косоплечев Н.П. — М. : Госюриздат, 1958. — 260 с.
13. *Яблоков Н.П.* Методика расследования уголовных дел о нарушениях правил техники безопасности : лекция / Н.П. Яблоков. — М. : ВЮЗИ, 1958. — 59 с.
14. *Селиванов Н.А.* Расследование нарушений правил техники безопасности при нефтедобыче, на взрывоопасных предприятиях, во взрывоопасных цехах и в строительстве : метод. пособ. / Селиванов Н.А., Беджашев В.И., Викторова Л.Н. — М. : ВНИИ ПУЗП, 1989. — 72 с.
15. *Викторова Е.Н.* Расследование нарушений правил техники безопасности на железнодорожном транспорте, в лесозаготовительной промышленности, при производстве основных сельскохозяйственных работ, на хлебоприемных и зерноперерабатывающих предприятиях : метод. пособ. / Викторова Е.Н., Коровина Н.А., Эйсман А.А. ; отв. ред. Н.А. Селиванов. — М. : ВНИИ ПУЗП, 1990. — 80 с.

16. *Расследование* преступных нарушений правил техники безопасности в горнорудной, металлургической и машиностроительной промышленности / [Беджашев В.И., Викторова Л.Н., Селиванов Н.А., Эйсман А.А.]. — М. : ВНИИ ПУЗП, 1990. — 72 с.

17. *Иванов А.С.* Расследование преступных нарушений правил техники безопасности в сельскохозяйственном производстве : учеб. пособ. / А.С. Иванов. — М. : ВЮЗИ, 1990. — 68 с.

18. *Самойлов А.Ю.* Особенности методики расследования преступлений, совершенных на объектах химической и нефтеперерабатывающей промышленности : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Самойлов Александр Юрьевич. — Уфа, 2009. — 199 с.

19. *Морозов В.Н.* Методика расследования преступлений, связанных с аварийными взрывами : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Морозов Владимир Николаевич. — Тула, 2008. — 222 с.

20. *Григорьева М.А.* Методика расследования нарушения правил безопасности при ведении строительных работ : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Григорьева Мария Александровна. — Псков, 2011. — 269 с.

21. *Ермаков И.Ю.* Методика расследования преступных нарушений правил охраны труда и техники безопасности : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Ермаков Игорь Юрьевич. — М., 2008. — 198 с.

22. *Кучерков И.А.* Расследование преступных нарушений правил безопасности при проведении строительных работ : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Кучерков Иван Александрович. — М., 2008. — 230 с.

23. *Трегубов В.В.* Использование специальных знаний при расследовании неосторожных преступлений, связанных со взрывами на объектах промышленности, транспорта, сельского и коммунального хозяйства : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.09 / Трегубов Валерий Викторович. — М., 2008. — 231 с.

24. *Веренич И.В.* Использование специальных знаний в процессе расследования преступлений, совершенных в сфере строительства, эксплуатации зданий и сооружений : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза» / И.В. Веренич. — М., 2010. — 27 с.

25. *Таран О.В.* Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці : монографія / О.В. Таран. — К. : ДІА, 2012. — 352 с.

26. *Таран О.В.* Експертизи у справах про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці / О.В. Таран // Вісник Верховного Суду України. — 2011. — № 4 (128). — С. 45—48.

27. *Таран О.В.* Можливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці [Електронний ресурс] / О.В. Таран // Право та управління. — 2011. — № 3. — Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/prtop/2011_3/pdf/11tovpor.pdf.

28. *Таран О.В.* Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці / О.В. Таран // Криміналістика XXI століття : матер. міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 25—26 лист. 2010 р.). — Харків : Право, 2010. — С. 153—157.